

PETRAŻYCKI LEON – prawnik, filozof, socjolog, ur. 13 IV 1867 w Kołłątajewie na Witebszczyźnie, zm. 15 V 1931 w Warszawie.

Był pośmiertnym dzieckiem powstańca styczniowego. Uczył się w ros. gimnazjum gubernianym w Witebsku, od 1885 studiował na uniwersytecie w Kijowie – najpierw medycynę (2 lata), a następnie prawo, które ukończył w 1890. W 1888 opublikowano jego własny przekład z języka niem. na ros. znanego podręcznika J. Barona *System prawa rzymskiego*. Jako stypendysta rządu ros. kontynuował studia na uniwersytecie berlińskim, uczestnicząc m.in. w seminarium cywilisty i romanisty H. Dernburga. Wyjeżdżał także do Heidelbergu i Paryża, gdzie słuchał wykładów H. Helmholtza, J. P. Esmeina, E. Renana, Th. A. Ribota. W Berlinie opublikował swe pierwsze dzieła poświęcone prawu rzymskiemu i prawu cywilnemu: *Die Fruchtverteilung beim Wechsel der Nutzungsberechtigten* oraz *Die Lehre vom Einkommen* – krytykę projektów przygotowywanego wówczas niem. kodeksu cywilnego (BGB – Bürgerliches Gesetzbuch), które spotkały się z dużym zainteresowaniem niemieckojęzycznej literatury prawniczej. Wykazywał w nich, że właściwe rozumienie i tworzenie prawa wymaga uwzględnienia jego motywacyjnego i wychowawczego działania; postulował, by ówczesny, pozytywistyczny paradygmat nauk prawnych, ograniczający obszar badań prawoznawstwa do badań dogmatycznoprawnych i historycznoprawnych uzupełnić o badania z zakresu polityki prawa, poczynając od *Civilpolitik* (polityki prawa cywilnego). Obu stronom zaangażowanym w dyskusję nad BGB – romanistom i germanistom zarzucał nieznajomość istoty prawa, podkreślał dysfunkcyjny charakter bezkrytycznej recepcji zwł. odległych historycznie rozwiązań prawnych.

Na podstawie pracy *Dzielenie dotychczasowych plodów po rzymskim prawie* uzyskał w Kijowie w 1896 magisterium prawa rzymskiego; w 1898, na podstawie *Bona fides w grażdanskim prawie* (wyd. Ptb 1897), już jako docent Uniwersytetu Petersburskiego, obronił doktorat z prawa, który wówczas w Rosji stanowił zwieńczenie kariery naukowej i przyznawany był jedynie kilku uczonym. W 1898 otrzymał stanowisko prof. nadzwyczajnego i Katedrę Encyklopedii i Historii Filozofii Prawa Uniwersytetu Petersburskiego; w 1901 został prof. zwyczajnym.

W 1906 z ramienia Partii Konstytucyjno-Demokratycznej został wybrany do I Dumy Państwowej. Po jej rozwiązaniu przez cara podpisał tzw. manifest

wyborski, wzywający do niepłacenia podatku i nieoddawania rekruta, w wyniku czego w 1908 został na 3 miesiące uwięziony i utracił stanowisko prof. zwyczajnego (przywrócone w 1915). Wykładał na zorganizowanym przez Rajewskiego i Bestużewa Wyższym Kursie dla Kobiet, którego był dziekanem. Był pierwszym prezesem założonego w 1915 Tow. Polskich Prawników i Ekonomistów w Petersburgu, współpracownikiem zorganizowanych w 1916 tamtejszych Wyższych Kursów Polskich, uczestnikiem konferencji Zarządu Związku Wojskowych Polaków i prac Polskiej Komisji Likwidacyjnej.

Po rewolucji bolszewickiej opuścił Rosję i przybył do Polski, gdzie w 1919 objął utworzoną dla niego na Wydziale Prawa i Nauk Politycznych UW pierwszą w Polsce Katedrę Socjologii, gdzie aż do śmierci prowadził seminarium socjologiczne. Wykładał także na Wolnej Wszechnicy Polskiej, w latach 1922–1924 był jej prorektorem. W okresie warszawskim coraz bardziej skłaniał się ku filozofii: obok przedmiotów prawniczych wykładał na UW „Psychologiczną teorię nauki i racjonalne sposoby zdobywania wykształcenia naukowego”, „Klasyfikację nauk i istotę i podstawy filozofii”, „Podstawy logiki indukcyjnej i nauki o badaniu związków przyczynowych”.

Był członkiem Akademii Umiejętności w Krakowie (od 1912), Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej, Międzynarodowej Akademii Prawa Porównawczego, wiceprezesem Instytutu Socjologii w Paryżu (od 1925), doktorem h.c. Uniwersytetu Stefana Batorego (1927). Zmarł śmiercią samobójczą. Po jego śmierci powstało Koło Socjologiczne Studentów UW im. Leona Petrażyckiego i krzewiące jego dorobek Tow. im. Leona Petrażyckiego.

Największy wkład wniósł do nauk prawnych w zakresie teorii, filozofii i socjologii prawa; jego dorobek obejmuje także prawo cywilne i prawo rzymskie, a z nauk pozaprawnych psychologię, socjologię ogólną, ekonomię, logikę, ogólną metodologię nauk, filozofię. Stąd wskazuje się na systemowy charakter jego dokonań i określa go jako jednego z największych myślicieli, jakich wydała Polska (W. Tatarkiewicz).

Główne dzieła P.: *Die Fruchtvertheilung beim Wechsel der Nutzungsberechtigten. Vom Standpunkt des positiven Rechtes und der Gesetzbuch. Drei civilrechtliche Abhandlungen* (B 1892); *Die Lehre vom Einkommen. Vom Standpunkt des gemeinen Civilrechts unter Berücksichtigung des Entwurfs eines bürgerlichen Gesetzbuches für das Deutsche Reich* (I–II, B 1893–1895); *Oczerki filozofii prawa* (I: *Osnovy psichologiczeskoj teorii prawa*,

Ptb 1900); *O motywach czelowieczeskich postupkow w osobiennosti o etycznych motywach i ich raznowidnostijach* (Ptb 1904; *O pobudkach postępowania i o istocie moralności i prawa*, Wwa 1924, 2002²); *Wwiedienije w izuczenije prawa i nrawstwienności. Osnowy emocjonalnoj psychologii* (Ptb 1905, 1908³); *Wstęp do nauki prawa i moralności. Podstawy psychologii emocjonalnej*, Wwa 1930, 1959); *Uniwiersitiet i nauka* (I–II, Ptb 1907); *K woprosu o socyalnom idieale i wozroźdieniu jestiestwiennogo prawa* (*Juridiczeskij wiestnik* (1913) z. 2, 5–59; *O ideale społecznym i odrodzeniu prawa naturalnego*, Wwa 1925); *Teorija prawa i gosudarstwa w swjazi s tieorij nrawstwienności* (I–II, Ptb 1907, 1910²); *Teoria państwa i prawa w związku z teorią moralności*, I–II, Wwa 1959–1960). Pośmiertnie wydano: *O różnych gatunkach przewidywań i o znaczeniu praktycznym teoryj* (*Prace Socjologiczne* 1 (1935), 1–6; przedruk w: *Prakseologia* (1974) z. 1, 7–17); *Nowe podstawy logiki i klasyfikacja umiejętności* (Wwa 1939); *O filozofii* (Wwa 1939); *Szkice filozoficzne* (I: *O tak zwanej metodzie krytycznej oraz o metafizyce i filozofii praktycznej Kanta*, Wwa 1939); *Law and Morality*, tłum. H. W. Babb (C (Mass.) 1955); *Wstęp do nauki polityki prawa* (Wwa 1968); *O nauce, prawie i moralności. Pisma wybrane*, wybór: J. Licki, A. Kojder (Wwa 1985; zawiera bibliogr. prac P. i prac mu poświęconych).

LOGIKA I OGÓLNA METODOLOGIA NAUK. P. postulował, by twierdzenia i teorie naukowe były adekwatne, tj. trafne zakresowo, a nie jedynie prawdziwe. Twierdzenia adekwatne przeciwstawiał twierdzeniom za wąskim (tzw. kulawym) i za szerokim (tzw. skaczącym) zakresowo. Konsekwencją postulatu adekwatności były wymagania stawiane pojęciom naukowym: muszą nadawać się do formułowania o nich twierdzeń i teorii adekwatnych. Dlatego naukowo nieprzydatne są pojęcia języka potocznego (np. włoszczyzna czy jarzyny) niedenotujące klas jednorodnych i – w jeszcze większym stopniu – pojęcia terminologii zawodowych, zwł. prawniczej. Preferował definicje projektujące. Sprawdzianem wartości naukowej pojęcia była jego zdolność generowania teorii naukowej.

P. wypracował własną klasyfikację sądów i umiejętności, opartą na własnej klasyfikacji tzw. pozycji, rozumianych jako „proste, nie dające się dalej rozłożyć sensy czy treści sądów czy zdań” i stanowiących centralną kategorię zarysowanej przez niego tzw. logiki pozycyjnej, mającej w jego zamyśle zastąpić konkurencyjne względem siebie anglo-amer. logikę sądów i

kontynentalną logikę zdań, którym zarzucał monstrualną kulawiznę. Klasyfikacja umiejętności (i pozycji) obejmuje dwie podstawowe ich grupy: 1) obiektywno-poznawcze (obiektywne); 2) subiektywno-stosunkowe (subiektywne). Pierwsze dzielą się na 1.1 klasowe i 1.2 nieklasowe (konkretno-indywidualne): 1.2.1 opisowe, 1.2.2 historyczne i 1.2.3 prognostyczne. Umiejętności (i pozycje) subiektywno-względne mogą być 2.1 krytyczne (wartościujące): ujemnie albo dodatnio, albo 2.2 postulatowe (wymagalnikowe), które dzielą się na: 2.2.1 podmiotowe (dotyczące postępowania) i 2.2.2 przedmiotowe (dotyczące nie postępowania, ale innych przedmiotów). Umiejętności (i pozycje) postulatowe o charakterze podmiotowym mogą być 2.2.1.1 celowościowe (teleologiczne) i 2.2.1.2 zasadnicze, które z kolei dzielą się na 2.2.1.2.1. pozytywne (dogmatyczne) i 2.2.1.2.2. niepozytywne (intuicyjne).

Na kanwie krytyki filozofii I. Kanta, któremu zarzucał plagiat z dzieł P.-L. Moreau de Maupertuisa, P. przedstawił także własną klasyfikację kategorii oraz (zbliżony do późniejszych propozycji K. R. Poppera czy S. Nowaka) podział przewidywań na potestatywne i niepotestatywne (dzielił je także na warunkowe i bezwarunkowe).

KONCEPCJA FILOZOFII. Zgodnie z tezą, że dla adekwatnego poznania N gatunków jakiegoś rodzaju niezbędne jest $N+1$ teorii, zdaniem P. filozofia teoretyczna powinna być adekwatną „teorią tego, co realne”, a więc teorią zjawisk fizycznych (materialnych) i zjawisk psychicznych (duchowych), zawierającą twierdzenia odnoszące się do obu tych klas zjawisk. Tak rozumianej filozofii teoretycznej powinna, w jego ujęciu, odpowiadać gnoseologia filozoficzna (ogólna) – nauka o poznaniu tego, co realne. Filozofia praktyczna to w ujęciu P. najwyższa teleologia, nauka o najwyższym celu życia i odpowiednich (adekwatnych) względem niego przepisach postępowania. Zatem *philosophia* = *summa teoria* + *summa teleologia*, a *philosophia juris* = *summa teoria* + *summa teleologia (politica) juris* (*Wstęp do nauki polityki prawa*, 158–159).

PSYCHOLOGIA. P. dokonał krytyki podziału zjawisk psychicznych na poznanie, uczucia i wolę i uzupełnił go o jeszcze jedną kategorię, w jego mniemaniu najistotniejszą: emocje lub impulsje mające charakter dwustronny – bierno-czynny, doznawczo-popędowy, wśród których wyróżnił m.in. emocje estetyczne i etyczne (moralne i prawne). Uznając introspekcję za podstawową

metodę psychologiczną, postulował stosowane przez siebie techniki badania emocji i ich akcji: drażnienia i przeciwdziałania. Sformułował wiele praw w zakresie psychologii motywacji i wychowania.

TEORIA I FILOZOFIA PRAWA. P. jako jeden z pierwszych postawił problem ontycznego statusu prawa. Uważał, że prawo realnie istnieje w psychice jednostki w postaci przeżyć prawnych, imperatywno-atrybutywnych (zobowiązująco-uprawnających), zaś normy prawne, uprawnienia, obowiązki są jedynie projekcjami emocjonalnymi podmiotów doznających odpowiednich przeżyć. Za podstawową metodę badawczą teorii prawa uważał introspekcję. Podobnie ujmował moralność, którą od prawa odróżnia to, że odpowiednie przeżycia mają charakter jednostronny, wyłącznie imperatywny, w efekcie czego będące ich projekcją normy są bezoszczeniowe, jako że wyznaczając obowiązek określonego zachowania się nie przypisują nikomu uprawnienia do tego, by obowiązek ten został wypełniony. Dwustronna struktura prawa generuje wiele dalszych jego cech czy raczej tendencji, różniących je od moralności (tendencja do dopuszczalności zastępstwa i przedstawicielstwa, do pozytywizacji, do większej określoności, do ustanawiania instytucji arbitra, do posługiwania się przymusem). Konsekwencją uznania za zjawisko prawne każdego przeżycia zawierającego emocję imperatywno-atrybutywną, niezależnie od jego związku z działaniami państwa i od przedmiotu odpowiedniego uprawnienia i obowiązku, było radykalne w stosunku do ujęć tradycyjnych rozszerzenie zakresu tego pojęcia.

Obok prawa oficjalnego, popieranego przez państwo, wyróżniał pozbawione takiego poparcia prawo nieoficjalne, które dostrzegał w różnych grupach społecznych, w tym w rodzinie, a nawet w organizacjach przestępczych. Postulował, by teoria prawa nie zawężała swego przedmiotu badań do zakresu wyznaczonego przez dogmatykę prawa i przyjęła perspektywę analogiczną do np. językoznawstwa, które za zjawisko językowe uznaje nie tylko wypowiedzi zgodne z regułami języka literackiego.

Istotniejszy z punktu widzenia jego teorii był podział prawa na odniesione do (niekoniecznie realnych) faktów normatywnych prawo pozytywne i pozbawione takiego odniesienia, a w konsekwencji uważane za naturalne – słuszne i sprawiedliwe samo przez się – prawo intuicyjne. Zawarte w różnych koncepcjach katalogi norm prawa naturalnego czy uprawnień naturalnych uważał za wyraz przekonań intuicyjnoprawnych ich autorów.

Krytykując koncepcje prawa naturalnego, zwł. XVIII w., oparte jego zdaniem na apriorycznych przesłankach, twierdził, że nauka prawa naturalnego nie zasługiwała na upadek, który dokonał się za sprawą pozytywizmu prawnego i zapowiadał jej rychłe odrodzenie. P. był autorem sformułowania „odrodzenie prawa naturalnego” („Wiedergeburt des Naturrechts” – *Die Lehre vom Einkommen*, II 579), które nastąpić miało przez stworzenie postulowanej przez niego nauki polityki prawa, rozumianej jako racjonalne, oparte na znajomości mechanizmów działania prawa i jego tendencji rozwojowych oraz uwzględniające poziom kultury danego społeczeństwa operowanie prawem dla realizacji określonych celów społecznych.

Za najważniejsze zadanie polityki prawa uważał doskonalenie etyczne poszczególnych społeczeństw i całej ludzkości, a za jej cel ostateczny – „osiągnięcie całkowicie społecznego charakteru, całkowite zapanowanie czynnej miłości między ludźmi”. Miłość uważał za najwyższe dobro i najwyższą prawdę. Cały dotychczasowy rozwój prawa, mający charakter nieświadomie genialnego wzajemnego oddziaływania prawa i kultury etycznej społeczeństw, przejawia tendencję socjocentryczną – zbliżania się do ideału miłości. Jest to proces powstawania i rozwijania dobra w psychice jednostek i społeczeństw oraz krystalizacji tego dobra w instytucjach życia społecznego. W procesie tym upatrywał istotę kultury w sensie dynamicznym, podkreślając przy tym, że prawo jest zarówno czynnikiem, jak i wytworem kultury. Podkreślał, że obok naukowego badania prawa zadaniem teorii prawa jest badanie jego genezy, rozwoju i społeczno-psychicznego oddziaływania. Stąd za zadanie teorii prawa uważał zarówno badanie istoty prawa, jak i jego genezy, rozwoju i społeczno-psychicznego oddziaływania.

SOCJOLOGIA. Uznanie psychologicznej natury prawa, będące dla krytyków podstawą do przypisywania P. psychologizmu, solipsyzmu i atomizmu społecznego, nie przeszkodziło mu w podkreślaniu społecznej genezy i społecznego działania prawa: prawo, tak jak moralność, powstało w procesie intelektualno-emocjonalnego przejmowania, stanowiąc podstawowy czynnik powstania grupy społecznej, społeczeństwa, władzy i państwa. W duchu ewolucjonistycznym podejmował problematykę socjologii ogólnej, jednak manuskrypty jej poświęcone nie przetrwały czasu wojen i rewolucji. Odrzucał wizję socjologii jako nauki idiograficznej, konkretno-indywidualnej czy pojętej jako teoria społeczeństwa bądź wszystkiego, co społeczne. Twierdził, że jej

przedmiotem materialnym powinien być proces przystosowania i rozwoju społecznego.

P. współtworzył kulturę metodologiczną wielu pol. uczonych (m.in. P. Czartoryski, E. Jarra, T. Kotarbiński, A. Kojder, J. Kurczewski, J. Lande, S. Leśniewski, J. Łukasiewicz, W. Makarczyk, L. Nowak, K. Opalek, M. Ossowska, A. Peczenik, H. Piętka, A. Podgórecki, A. W. Rudziński, J. Woleński, J. Wróblewski). Jako jeden z pierwszych postawił problem ontycznego statusu prawa, a także w świadomy metodologicznie sposób przyjął radykalnie odmienne od zastanego ujęcie prawa: psychologiczne i antyetykistyczne, akcentujące jego funkcjonowanie w codziennych interakcjach i jego kulturotwórczą funkcję, zyskując miano klasyka socjologii prawa. Na Zachodzie do koncepcji P. nawiązywali głównie jego petersburscy uczniowie, zaliczani do szkoły P.: G. Gurvicz, M. Laserson, P. A. Sorokin, N. S. Timasheff.

S. Leśniewski, *Przyczynek do analizy zdań egzystencjalnych*, PF 14 (1911), 329–345; Cz. Znamierowski, *Psychologiczna teoria prawa. Analiza krytyczna*, PF 25 (1922), 1–78; M. Laserson, *Positive and Natural Law and Their Correlation*, w: *Interpretations of Modern Legal Philosophies*, NY 1947, 434–449; J. Lande, *Studia z filozofii prawa*, Wwa 1959; J. Kowalski, *Psychologiczna teoria prawa i państwa Leona P.*, Wwa 1963; P. Michailowski, *Copernico das Ciencias Juridicas*, *Revista de direito público e ciência politica* 9 (1966) z. 1, 140–148; K. B. Baum, *Leon P. und seine Schüler. Der Weg von der psychologischen zur soziologischen Rechtstheorie in der Petrazzykigruppe*, B 1967; M. Borucka-Arctowa, *Teoria P. a koncepcje prawno-naturalne*, w: *Z zagadnień teorii prawa i teorii nauki Leona P.*, Wwa 1969, 9–17; A. Delorme, *Uwagi o filozofii praktycznej Leona P.*, w: tamże, 19–27; T. Kotarbiński, *Petrażycka teoria twierdzenia adekwatnego na tle dawniejszych doktryn pokrewnych*, w: tamże, 29–39; J. Woleński, *Metodologiczne dążenia P. a współczesna teoria nauki*, w: tamże, 161–172; G. Langrod, M. Vaughan, *The Polish Psychological Theory of Law*, w: *Polish Law Throughout the Ages*, Stanford 1970, 299–362; B. Horvath, *Timasheff and Lasting Merits of the Petrazhitzky School*, *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht und Völkerrecht* 21 (1971), 347–362; H. Leszczyzna, *Petrażycki*, Wwa 1974; *Sociology and Jurisprudence of Leon P.*, Urbana 1975; A. W. Rudziński, *P.*

Significance for Contemporary Legal and Moral Theory, *The American Journal of Jurisprudence* 21 (1976), 107–130; Th. W. Bechtler, *Der soziologische Rechtsbegriff. Eine systematische Darstellung*, B 1977; A. Podgórecki, *The Unrecognized Father of Sociology of Law: Leon P.*, *Law and Society Review* 15 (1980–1981), 183–202; T. Kwiatkowski, *Kilka uwag o poglądach logicznych Leona P.*, *SF* 25 (1981) z. 5, 81–95; K. Pleszka, J. Woleński, *Ontologia Leona P.*, tamże, 71–79; T. Podgorac, *Teorija prava L. Petražickog. Vidovi i podvrste prava*, Kragujevac 1981; W. Tatarkiewicz, *Wspomnienie o Leonie P.*, *SF* 25 (1981) z. 5, 3–5; J. Wróblewski, *Filozofia, metodologia i antypozytywizm prawniczy Leona P.*, tamże, 15–32; A. L. Zachariasz, *Leona P. krytyka filozofii transcendentalnej I. Kanta*, tamże, 97–111; A. Delorme, *Podziały przewidywań*, *Prace Naukoznawcze i Prognostyczne* (1982) z. 3–4, 7–26; J. Wróblewski, *Leon P.: pozytywizm filozoficzny i antypozytywizm prawniczy*, *Studia Prawnicze* (1982) z. 3–4, 3–36; T. I. Podgorac, *Pravna politika L. P. na osnovi iskustveno-psihološkog izučavanja prava*, Beograd 1983; J. Wróblewski, *Leona P. moralność postępu*, *Studia Prawno-Ekonomiczne* 33 (1984), 7–22; J. Licki, *Życie i twórczość Leona P.*, w: L. Petrażycki, *O nauce, prawie i moralności. Pisma wybrane*, Wwa 1985, XV–LVIII; A. Walicki, *Legal Philosophies of Russian Liberalism*, Ox 1987 (*Filozofia prawa rosyjskiego liberalizmu*, Wwa 1995); K. Motyka, *Wpływ Leona P. na polską teorię i socjologię prawa*, Lb 1993; A. Kojder, *Obrachunki Petrażycjańskie*, w: tenże, *Godność i siła prawa*, Wwa 1995, 53–155; J. Szacki, *Wstęp. Krótka historia socjologii polskiej*, w: *Sto lat socjologii polskiej. Od Supińskiego do Szczepańskiego*, Wwa 1995, 11–117; J. F. Choroszy, *Poglądy etyczne Tadeusza Kotarbińskiego*, Wr 1997; K. Motyka, *Petrażycjańskie inspiracje I Odrodzenia prawa naturalnego*, w: *Ku prawdzie we wspólnocie człowieka i Boga*, Sd 1997, 252–58; tenże, *Amerykańskie petrażycjana: Law and Morality w oczach krytyki*, w: *Prawo i ład społeczny*, Wwa 2000, 314–328; T. Podgorac, *Petrażicijana – pravo i politika prava*, Kragujevac 1999; A. Biernat, *Poglądy filozoficzne Leona P. i ich interpretacje*, To 2001; A. Kojder, *Idee społeczno-prawne Leona P. i ich współczesne kontynuacje*, w: *Klasyczna socjologia polska*, To 2006, 57–90; K. Motyka, *Law and Sociology. The Petrażyckian Perspective*, w: *Law and Sociology*, Ox 2006, 119–140.

